

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقرالعلوم (ع)

دانشکده: معارف، فلسفه و کلام اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: فلسفه و کلام اسلامی

عنوان

معرفت شناسی ادراکات اعتباری از نظر

علامه طباطبایی و شهید مطهری

استاد راهنما

حجة الاسلام دکتر علیرضا قائمی نیا

استاد مشاور

حجة الاسلام دکتر یارعلی کردفیروزجایی

نگارش

زهرا حسینی مهرآبادی

فروردین ۱۳۹۰

تقديم

تقديم به آستان منور عابده بيت النور، مريم آل
رسول، حضرت فاطمه معصومه (سلام الله عليها)، كه بند
بند اين پژوهش با عنايات كريمانه ايشان به رشته تحرير
در آمد.

تقدیر و تشکر

خداوند منان را شاکرم که توفیق تحقیق و پژوهش در خصوص این نوشتار را نصیبم فرمود و مرا در انجام این مهم مدد رساند، امید است این تلاش ناچیز را به شایستگی قبول فرماید.

بر خود لازم می‌دانم از اساتید محترم و گرانمایه‌ای که بنده را رهین منت خود نموده و در طول تدوین این پژوهش این جانب را از راهنمایی‌ها و مساعدت‌های بی‌دریغ‌شان بهره‌مند ساختند، استاد محترم جناب آقای دکتر قائمی‌نیا که راهنمایی این پژوهش را به عهده داشتند، و استاد گرامی جناب آقای دکتر فیروزجایی که به عنوان مشاور رساله حاضر را هدایت فرمودند کمال تشکر و قدردانی را بنمایم.

در پایان جا دارد از همیاری‌ها و کمک‌های خاص مادرم که نقش بی‌بدیلی را در این میان ایفا کردند تشکر ویژه‌ای بنمایم.

چکیده:

بررسی سرشت ادراکات اعتباری و تفاوت‌های آن با ادراکات حقیقی، بحث جدیدی در معرفت‌شناسی اسلامی است که اول بار توسط مرحوم علامه طباطبایی (ره) مطرح شد. علامه طباطبایی با ابداع تفکیک مفاهیم حقیقی از مفاهیم اعتباری، گام بزرگی در جهت شناخت امور اعتباری و به تبع آن علوم قراردادی برداشت و حوزه اعتباریات را به مباحث انسان‌شناسی، علم اخلاق، فلسفه اخلاق، جامعه‌شناسی و غیره گسترش داد و نتایج توجه برانگیزی را از آن برگرفت. اما با توجه به اینکه مسأله ادراکات اعتباری جزئی از معرفت‌شناسی علامه طباطبایی است و علامه در خلال مباحث معرفتی خود به آن دست یافت، مهم‌ترین هدفی که از طرح این مطلب داشته مسلماً هدفی در حوزه معرفت و معرفت‌شناسی بوده است. علامه با طرح این مبحث یک نوع رئالیسم جدید را معرفی کرد، چرا که اعتباریات صرفاً ساخته ذهن نیستند بلکه متکی بر حقایق بوده و آثاری واقعی به دنبال دارند؛ لذا واقعیت دارند اما نحوه واقعیت و هستی‌شان متفاوت از حقایق است. بر این اساس می‌توان گفت: عالم واقع دو لایه دارد: یک لایه حقیقی و یک لایه اعتباری، که بر این مبنا ادراکات هم دو دسته می‌شوند: حقیقی و اعتباری. رئالیسم علامه براساس مبحث اعتباریات، از مسائل مهمی است که در این پژوهش مورد توجه و بررسی قرار گرفته است. به علاوه هم‌چنان که در مقدمه کتاب اصول فلسفه و روش رئالیسم آمده، علامه با طرح مباحث این کتاب، و از جمله بحث اعتباریات، قصد پاسخ‌گویی به مکتب مارکسیسم را داشت. اینکه علامه با طرح این بحث چگونه توانست به این جریان نسبی‌گرا پاسخ دهد و نسبییت و تغییر در افکار را رد نماید، یکی دیگر از مباحث مطرح شده در این رساله است. در کنار این مباحث، بحث رابطه تولیدی بین حقایق و اعتباریات، احکام جاری در اعتباریات و طریق سلوک فکری در اعتباریات، از جمله مباحث دیگری است که از دیدگاه علامه طباطبایی و شهید مطهری به آن خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: ادراکات حقیقی، ادراکات اعتباری، اعتبار، حقیقت، عالم واقع.

فهرست مطالب

۱	مقدمه: طرح تفصیلی پژوهش.....
۲	- بیان مسأله.....
۳	- ضرورت و اهمیت پژوهش.....
۴	- سابقه پژوهش.....
۴	- سؤال اصلی پژوهش.....
۴	- فرضیه‌های پژوهش.....
۵	- سئوالات فرعی پژوهش.....
۵	- پیش فرض‌های پژوهش.....
۵	- هدف پژوهش.....
۵	- نوع و روش پژوهش.....
۶	- روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها.....
۶	- سازمان دهی پژوهش.....
۷	فصل اول: کلیات و مفاهیم.....
۸	۱-۱- مفهوم‌شناسی.....
۸	۱-۱-۱- معرفت‌شناسی.....

۹	۱-۲-۱- ادراک .....
۱۰	۱-۱-۳- علم حضوری .....
۱۱	۱-۱-۴- علم حصولی .....
۱۱	۱-۱-۵- تصور .....
۱۲	۱-۱-۶- تصدیق .....
۱۲	۱-۱-۷- حقیقت - حقیقی .....
۱۳	۱-۱-۸- اعتبار - اعتباری .....
۱۴	۱-۲- دامنه و گستره بحث اعتباریات .....
۱۴	- علوم ادبی .....
۱۵	- علم فقه .....
۱۵	- علم اصول .....
۱۶	- علم کلام .....
۱۶	- علم اخلاق .....
۱۷	- فلسفه .....
۱۸	فصل دوم: ادراکات اعتباری .....
۱۹	۲-۱- پیشینه بحث اعتباریات .....
۲۱	۲-۲- جایگاه اعتباریات در زندگی انسان .....
۲۳	۲-۳- چیستی اعتباریات .....
۲۳	۲-۳-۱- ماهیت تشبیه و استعاره .....
۲۵	۲-۳-۲- صدق و کذب در تشبیه و استعاره .....
۲۶	۲-۳-۳- تابع احساس بودن تشبیه و استعاره .....

- ۲-۳-۴- ماهیت اعتبار ۲۶
- ۲-۴- اعتباریات مولود و تابع چه چیزی هستند؟ ۲۹
- ۲-۴-۱- نظر علامه طباطبایی ۲۹
- ۲-۴-۲- نظر شهید مطهری ۳۰
- اشکال بر نظر شهید مطهری ۳۲
- ۲-۵- ویژگی‌های اعتباریات ۳۳
- مطابق خارجی نداشتن ۳۳
- تکیه داشتن بر حقایق ۳۴
- اثر واقعی داشتن ۳۵
- ارزش منطقی نداشتن ۳۶
- یکی نبودن احکامشان با احکام حقایق ۳۶
- متغیر بودن ۳۷
- حد نداشتن ۳۸
- ساخته شدن اعتبار از اعتبار ۳۸
- حدیقف نداشتن ۳۹
- ۲-۶- تفاوت ادراکات اعتباری و ادراکات حقیقی ۳۹
- ۲-۷- منشأ پیدایش علوم و ادراکات اعتباری ۴۲
- ۲-۸- نحوه واسطه شدن «باید» در افعال اختیاری ۴۴
- ۲-۸-۱- ضرورت وجود «باید» در همه افعال اختیاری ۴۵
- کارهای قبیح و عبث و واسطه باید ۴۷
- پاسخ علامه به این اشکال ۴۸

- ۴۹ ..... پاسخ شهید مطهری به این اشکال
- ۵۰ ..... بررسی پاسخ شهید مطهری
- ۵۰ ..... ۲-۹ ضابطه باید
- ۵۱ ..... اشکالات وارد بر این ضابطه و پاسخ به آنها
- ۵۲ ..... ۲-۱۰ اشتراک انسان و حیوان در ساخت اعتبار
- ۵۲ ..... نظر علامه طباطبایی
- ۵۳ ..... نظر شهید مطهری
- ۵۵ ..... نظر شهید مطهری در خصوص اختیار حیوان
- ۵۶ ..... نظر علامه در خصوص اختیار حیوان
- ۵۸ ..... ۲-۱۱ اخباری یا انشایی بودن اعتباریات
- ۵۹ ..... ۲-۱۲ ریشه اعتباریات
- ۵۹ ..... ۲-۱۳ تقسیمات اعتباریات
- ۵۹ ..... ۲-۱۳-۱ اعتبارات ثابت و متغیر
- ۶۰ ..... ۲-۱۳-۲ اعتبارات قبل از اجتماع و بعد از اجتماع
- ۶۱ ..... ۲-۱۳-۲-۱ اعتبارات قبل الاجتماع
- ۶۱ ..... وجوب
- ۶۲ ..... حسن و قبح
- ۶۲ ..... بیان علامه طباطبایی
- ۶۴ ..... بیان شهید مطهری
- ۶۵ ..... حسن و قبح و نسبت گرایی اخلاقی
- ۶۶ ..... معنای مطلق یا نسبی بودن اخلاق

- ۶۶ ..... - اتهام نسبت گرایی به علامه
- ۶۷ ..... - تلاش شهید مطهری برای رفع اتهام نسبت گرایی از علامه
- ۶۸ ..... - اشکالات وارد بر نظر شهید مطهری
- ۶۹ ..... - دیدگاه واقعی علامه در خصوص مطلق یا نسبی بودن اخلاق
- ۷۳ ..... - انتخاب اخف و اسهل
- ۷۴ ..... - اصل متابعت از علم
- ۷۵ ..... - اعتبار ظن اطمینانی
- ۷۶ ..... - اصل استخدام
- ۷۷ ..... - مخالفت شهید مطهری با علامه در بحث استخدام
- ۷۹ ..... - پاسخ به ایرادات شهید مطهری
- ۷۹ ..... - اصل اجتماع
- ۸۰ ..... - تقدم استخدام یا اجتماع
- ۸۲ ..... - اصل عدالت اجتماعی
- ۸۳ ..... - اصل اختصاص
- ۸۴ ..... - منشأ اصل اختصاص
- ۸۴ ..... - نظر مرحوم علامه
- ۸۴ ..... - نظر شهید مطهری
- ۸۵ ..... - تغییر در اعتبارات
- ۸۵ ..... ۱- تفاوت محیط جغرافیایی
- ۸۶ ..... ۲- محیط عمل
- ۸۶ ..... ۳- کثرت ورود یک فکر به ذهن

- ۴- پیشرفت علم ۸۶
- ۵- قاعده انتخاب اخف و اسهل ۸۷
- ۲- ۱۳- ۲- ۲- اعتبارات بعد الاجتماع ۸۷
- اصل ملکیت ۸۷
- تبدیل و مبادلہ ۹۰
- معیار ارزش ۹۰
- کلام ۹۱
- ریاست و مرئوسیت ۹۲
- امر و نہی ۹۳
- پاداش و جزا ۹۴
- اعتبارات در تساوی طرفین ۹۵
- ۲- ۱۴- اصول زیربنایی ادراکات اعتباری ۹۵
- اصل استخدام ۹۵
- اصل علیت و معلولیت ۹۶
- ۲- ۱۵- کاربردهای نظریه اعتباریات ۹۷
- فصل سوم: کارکردها و پیامدهای معرفتی ادراکات اعتباری ۱۰۰
- ۳- ۱- استدلال در اعتبارات ۱۰۱
- ۳- ۱- ۱- رابطه تولیدی بین حقایق و اعتباریات ۱۰۱
- معنای رابطه تولیدی ۱۰۲
- ۳- ۱- ۱- ۱- نظر علامہ ۱۰۳
- تعریف برهان ۱۰۳

- ۱- شرط ذاتیت..... ۱۰۴
- ۲- شرط ضرورت..... ۱۰۴
- ۳- شرط کلیت..... ۱۰۵
- ۱- ۱- ۲- نظر شهید مطهری..... ۱۰۹
- ۱- ۲- یکسان نبودن احکام جاری در حقایق و اعتباریات..... ۱۱۱
- ۳- پیامدهای عدم توجه به این دو ویژگی اعتباریات..... ۱۱۱
- ۱- ۳- طریق سیر و سلوک فکری در اعتباریات..... ۱۱۳
- ۱- ۲- علامه طباطبایی با طرح بحث اعتباریات قصد پاسخ به چه گروه‌هایی را داشت..... ۱۱۵
- ۱- ۲- ۳- پاسخ به مارکسیست‌ها..... ۱۱۵
- ۳- اصول مارکسیسم..... ۱۱۷
- ۳- نظر مارکسیست‌ها در خصوص تغییر افکار..... ۱۱۸
- ۳- پاسخ علامه..... ۱۲۲
- ۳- نظر مارکسیست‌ها در خصوص نسیت اخلاق..... ۱۲۴
- ۳- پاسخ علامه..... ۱۲۵
- ۳- نظر مارکسیست‌ها در خصوص نسیت دین..... ۱۲۶
- ۳- پاسخ علامه..... ۱۲۶
- ۱- ۲- ۳- تذکر به فلاسفه..... ۱۲۷
- ۱- ۲- ۳- فلاسفه یونان..... ۱۲۷
- ۳- افلاطون..... ۱۲۷
- ۳- ارسطو..... ۱۲۹
- ۱- ۲- ۳- فلاسفه غرب..... ۱۳۰

۱۳۰	دکارت
۱۳۲	جان لاک
۱۳۳	کانت
۱۳۶	۳-۲-۲-۳- فلاسفه اسلامی
۱۳۶	این سینا
۱۳۷	شیخ اشراق
۱۳۸	ملاصدرا
۱۴۰	علامه طباطبایی
۱۴۲	۳-۳- رئالیسم علامه بر مبنای اعتباریات
۱۴۲	معنای رئالیسم
۱۴۳	رئالیست بودن علامه
۱۴۶	۳-۳-۱- دلایل واقعی بودن اعتباریات
۱۵۲	خاتمه
۱۵۶	فهرست منابع
۱۵۶	الف: کتب
۱۵۶	۱. کتب فارسی
۱۵۹	۲. کتب عربی
۱۶۰	ب: مجلات
۱۶۱	ج: پایان نامه
۱۶۱	د: سایت

مقدمه

طرح تفصیلی پژوهش

- بیان مسأله

علوم اعتباری بخش مهمی از علوم بشری به شمار می‌آیند و نقش مهمی را در زندگی بشر ایفا می‌کنند. مسأله شناخت اعتباریات و تفکیک آنها از حقایق از ابتکارات علامه طباطبایی بود. این مسأله پیامدهای مهم و در خور توجهی را در مباحث معرفت‌شناسی به همراه دارد: اول اینکه، باعث تمییز امور حقیقی از امور اعتباری می‌شود و نشان می‌دهد ما علاوه بر ادراکات حقیقی دسته دیگری از ادراکات را هم داریم که خصوصیات، ویژگی‌ها و اقسامی متفاوت از حقایق دارند. دوم اینکه، بسیاری از باورهای آدمی اگر چه براساس واقعیت‌ها ساخته می‌شوند، اما بیانگر واقع و توصیف‌کننده چگونگی عالم نیستند. سوم اینکه، ادراکات اعتباری رابطه تولیدی با حقایق نداشته و اصول جاری در آنها با اصول عقلی جاری در حقایق یکسان نیست. چهارم اینکه، نباید این دو را در مباحث خلط کرد و اوصافی مثل تغییر و نسبت را که مختص اعتباریات است به حقایق تعمیم داد.

این مبحث با تمام اهمیتی که در مسائل معرفتی دارد تا کنون بیشتر از دیدگاه اصول، فلسفه اخلاق و جامعه‌شناسی مورد توجه قرار گرفته است. در این پژوهش برآنیم تا این مبحث را از جنبه مهم و در عین حال مغفول معرفت‌شناسی مورد بحث و بررسی قرار دهیم.

از آنجا که علامه طباطبایی به عنوان پایه‌گذار اصلی این بحث، بیش از دیگران در طرح و پرداخت این نظریه سهم دارد، از رهگذر بررسی آرای ایشان به تحلیل معرفت‌شناسی نظریه اعتباریات می‌پردازیم. البته با اینکه علامه طباطبایی در کتاب‌های مختلف خود مسائلی را در خصوص اعتباریات مطرح کرده، ولی ما اهمّ مطالب و رؤوس مباحث را از کتاب «اصول فلسفه و روش رئالیسم» به امانت می‌گیریم و علت این امر گیرایی، رسایی و تام بودن بحث ایشان در کتاب مذکور است.

در این پژوهش علاوه بر آرای علامه طباطبایی پیرامون بحث اعتباریات، به اختلاف نظرهای شهید مطهری با ایشان در این بحث اشاره خواهیم کرد. البته هدف این پژوهش بحث تطبیقی پیرامون نظر علامه و شهید مطهری در خصوص اعتباریات نیست، لذا از پرداختن به موارد اختلافی جزئی حذر شده و تنها به اهم اختلافات اشاره گردیده است.

- ضرورت و اهمیت پژوهش

یکی از ملاک‌های اهمیت یک مسأله علمی، حوزه و گستره‌ای است که آن مسأله را فرا می‌گیرد. به این معنا که، هر چه گستره تأثیرگذاری مسأله‌ای بیشتر باشد اهمیتش بیشتر خواهد بود. بنابر این ملاک، می‌توان گفت: یکی از مهمترین مسائلی که باید مورد بحث و کنکاش قرار گیرد بحث اعتباریات است. بحث از اعتباریات بحث از یک امر حاشیه‌ای نیست بلکه بحث از امری است که نقش بسزایی در زندگی فردی و خصوصاً اجتماعی انسان ایفا می‌کند. اینکه مرحوم علامه یک مقاله کامل از مقالات کتاب اصول فلسفه و روش رئالیسم و همچنین یک رساله مستقل را به بحث پیرامون این ادراکات اختصاص داده، و در کتاب‌های دیگر خود نظیر نه‌ایة الحکمه، بدایة الحکمه و المیزان به فراخور بحث آن را مطرح نموده، نشان از اهمیت این بحث دارد.

به واقع می‌توان گفت: مهم‌ترین پیامد این نظریه مهم در مباحث معرفت‌شناسی نمود پیدا می‌کند. علت هم این است که علامه طباطبایی بحث ادراکات را که سرآغاز معرفت‌شناسی است، در «اصول فلسفه و روش رئالیسم» مطرح نمودند و در خلال مباحث این کتاب، ادراکات اعتباری را نیز مطرح کردند. لذا به طور مسلم می‌توان گفت که یکی از زمینه‌های مهم طرح مبحث اعتباریات، مسائل معرفت‌شناختی بوده است. با این حال این بحث مهم و کلیدی، تا کنون از لحاظ معرفت‌شناسی - بخصوص از دیدگاه‌هایی که در این رساله مدنظر است - مورد توجه قرار نگرفته است، که همین مسأله ضرورت بحث در این راستا را موجب می‌گردد.

- سابقه پژوهش

اندیشمندان بسیاری در خصوص اعتباریات قلم‌زده و به بحث و بررسی پیرامون آن پرداخته‌اند. از جهت اصولی بحث‌های مفصلی از سوی علمای این علم و در کتاب‌های اصولی مطرح شده است. دکتر صادق لاریجانی هم بحث‌های تحلیلی و انتقادی مفصلی در این زمینه بیان فرموده‌اند. در حوزه فلسفه اخلاق، بزرگانی همچون شهید مطهری، آیت الله مصباح، دکتر محسن جوادی و دکتر سروش بحث اعتباریات را مورد بررسی و مذاقه قرار داده‌اند. رویکرد جامعه‌شناختی به این بحث هم، در نظرات افرادی چون دکتر اژدری زاده دیده می‌شود. در پایان نامه‌های معدودی هم که به این بحث پرداخته شده، رویکرد غالب اصولی، اخلاقی و جامعه‌شناختی است. و به واقع می‌توان گفت که حیث معرفت‌شناختی این بحث، که از جنبه‌های بسیار مهم آن است، از سوی پژوهشگران مغفول مانده و پایان‌نامه یا کتابی که به طور متمرکز این مسأله را مورد نظر قرار داده باشد وجود ندارد. البته در خصوص جاری نشدن برهان در اعتباریات و تفاوت احکام جاری در اعتباریات و حقایق، بحث‌هایی - خصوصاً از جانب دکتر صادق لاریجانی - مطرح شده، اما سایر زوایای معرفت‌شناختی آن که هدف این پژوهش است، مثل رئالیسم علامه بر مبنای بحث اعتباریات و نقش این بحث در پاسخ به مشکلات معرفت‌شناختی مطرح در زمان علامه، تا کنون مورد بررسی قرار نگرفته است.

- سؤال اصلی پژوهش

از دیدگاه علامه طباطبایی و شهید مطهری، بحث اعتباریات چه پیامدهای معرفتی به دنبال دارد؟

- فرضیه‌های پژوهش

- ۱- ما علاوه بر ادراکات حقیقی که ثابت بوده و در تکوین و تشکیل خود از نفوذ احتیاجات زندگی و شرایط محیط آزادند، دسته‌دیگری از ادراکات را داریم که تابع مقتضیات زندگی و شرایط محیط بوده، و دائماً در تغییر و تبدیل‌اند.
- ۲- علامه با بحث اعتباریات، مباحث معرفت‌شناختی جدیدی را مطرح نمود.

- سئوالات فرعی پژوهش

- ۱- ادراکات اعتباری چه ادراکاتی هستند؟ فرایند تکوینشان چگونه است؟ چه اقسام و ویژگی‌هایی دارند؟
- ۲- علامه طباطبایی و شهید مطهری چه اختلاف نظرهایی در بحث اعتباریات دارند؟
- ۳- آیا میان حقایق و اعتباریات رابطه تولیدی برقرار است؟
- ۴- آیا احکام حقایق در اعتباریات هم جریان دارد؟
- ۵- آیا نظریه اعتباریات نوعی رئالیسم جدید را مطرح می‌کند؟
- ۶- کدام یک از مبانی و اصول مکتب مارکسیسم با بحث اعتباریات به چالش کشیده شد؟

- پیش فرض‌های پژوهش

- ۱- وجود حقیقتی به نام علم و ادراک در وجود آدمی امری مسلم است.
- ۲- ادراکات حقیقی دسته‌ای از علوم و ادراکات اند که مطابقی در عالم خارج و نفس الامر داشته و ویژگی‌های مخصوص به خود را دارند.

- هدف پژوهش

- ۱- تقریر جامع نظر علامه طباطبایی و شهید مطهری در خصوص اعتباریات.
- ۲- بررسی ارزش منطقی اعتباریات.
- ۳- بررسی نقش بحث اعتباریات در حل مشکلات معرفت شناختی مطرح در زمان علامه (پاسخ به مارکسیست‌ها).
- ۴- تبیین رئالیسم جدید علامه بر مبنای بحث اعتباریات.

- نوع و روش پژوهش

این پژوهش بنیادی بوده و به روش توصیفی - تحلیلی به بررسی مباحث می‌پردازد.

- روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها

مطالب این پژوهش به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است.

- سازمان دهی پژوهش

این پژوهش در سه فصل و یک خاتمه تنظیم گردیده است. فصل نخست به مفهوم‌شناسی موضوع و بیان دامنه و گستره بحث اعتباریات اختصاص یافته. در فصل دوم سعی شده تا با تعریف اعتباریات، بیان ویژگی‌ها و تفاوت‌هایشان با مفاهیم حقیقی و ذکر انواع و اقسام اعتباریات نمایی جامع و کامل از ادراکات اعتباری ترسیم شود. در ضمن مباحث هم سعی شده، بنا به اقتضای موضوع، به اختلاف نظرات علامه و شهید مطهری پیرامون مبحث اعتباریات اشاره‌ای اجمالی گردد.

در فصل سوم که هدف و مقصود اصلی این پژوهش است پیامدهای معرفتی بحث اعتباریات تبیین شده. در این فصل، نخست بحث استدلال در اعتباریات مطرح شده و در طی آن رابطه تولیدی بین حقایق و اعتباریات، یکسان نبودن احکام جاری در آنها و روش سیر و سلوک فکری در اعتباریات ذکر گردیده است. در ادامه و پس از ذکر مبانی مکتب مارکسیسم، به پاسخ‌هایی که علامه با طرح بحث اعتباریات به این مکتب داد پرداخته شده است. سپس با نگاهی گذرا به دیدگاه پاره‌ای از فلاسفه درباره انواع و اقسام مفاهیم و ادراکات، به تذکر علامه به آنها در خصوص غفلت‌شان از این دسته از مفاهیم و ادراکات پرداخته شده است. در نهایت هم سعی شده رئالیسم علامه که مبتنی بر دو لایه بودن عالم واقع است اثبات گردد. در پایان هم جمع‌بندی کل پژوهش ارائه گردیده است.

فصل اول

کلیات و مفاهیم